

JAHON MOLIYAVIY INQIROZI

*Ilmiy rahbar: **Juliboy o'g'li Oybek,***

SamISI, "Bank ishi" kafedrası katta o'qituvchisi

Ziyotov Hasan

SamISI talabasi

Annotatsiya: 2008-yilda bo'lib o'tgan bo'lib, AQSH da banklarning ipoteka kreditlarini qarzni qaytarish qobiliyati bo'lmaganlarga berishi oqibatida boshlanadi. Hozirgi davrda dunyo mamlakatlari ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotidagi muhim jihat – milliy iqtisodiyotlarning tobora integratsiyalashuvi va global-lashuvining kuchayib borishidir. Jahon hamjamiyatida yaqin o'tmishda boshlangan va hozirda ham o'z o'rniga ega bo'lgan moliyaviy-iqtisodiy inqiroz aynan shu ma'noda globallashuv jarayonlarining salbiy oqibati sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: moliyaviy inqiroz, likvidli ko'chmas mulk, barelli, moliyaviy resurslar, qayta moliyalash stavkasi, qimmatli qog'ozlar, fon bozorlari, yevropa ittifoqi, spekulativ kreditlar.

Kirish

Fikrimizcha 2008-yilda yuzaga kelgan moliyaviy inqirozning asosiy sabablari bu rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiyotning haddan ziyod ortiqcha erkinlashtirish siyosati ya'ni «o'z-o'zini boshqaruvchi bozor» g'oyasini ilgari surish orqali davlatning milliy iqtisodiyotga va xususan moliyaviy bozorlarga aralashuvining cheklanganligi va moliyaviy resurslar bilan real ishlab chiqarish hajmi o'rtasidagi mutanosiblikning keskin buzilishi. Moliyaviy inqirozning vujudga kelishi va rivojlanishi albatta biznig yurtimizga ham o'z ta'sirin otkazadi va otkazmoqda quyida men jahon moliyaviy inqirozi to'g'risida bayonet qilaman.

Asosiy qisim

Dastlab AQSh ipoteka bozorlarida namoyon bo'lgan mazkur inqiroz yetarlicha to'lov layoqatiga ega bo'lmagan, qarzlarni qaytarish qobiliyati shubhali bo'lganlarga ipoteka kreditlari berish amaliyotining jadallashuvi natijasida ro'y bergan. Ipoteka krediti o'zining mohiyati bo'yicha ko'chmas mulk garovi hisobiga beriladigan kreditlar bo'lsa-da, AQSh bozorlari bunday likvidli ko'chmas mulklarga yetarlicha «to'yingani» oqibatida ularning narxlari keskin tusha boshlagan. Kreditlarning qimmatlashuvi aholining ipoteka kreditiga talabining pasayishiga va kreditlarni qaytarish bo'yicha qarzдорlar to'lovining kamayishiga olib keldi. Boshqa tomondan, oziq-ovqat mahsulotlari va energiya resurslari narx-larining o'sishi aholining kreditni qaytarish bo'yicha moliyaviy imkoniyatlarining cheklanishiga sabab bo'ladi. 2000-2007 yillar mobaynida jahon bozoridagi oziq-ovqat mahsulotlarining narxi o'rtacha ikki barobarga, benzin narxi esa 3,5 barobarga oshgan. Neft narxi rekord darajada ko'tarilgan, ya'ni bir barreli 147 dollardan ortdi. Pirovard natijada 2007 yil boshida AQShda aholining ipoteka kreditlarini qaytarishi bilan bog'liq muammo kuchaygan. Banklarning to'lov qobiliyatiga ega bo'lmagan mijozlarning ko'chmas mulklarini qayta sotuvga qo'yishi natijasida ipoteka bozoridagi taklif ko'payib, bozordagi narxlarning keskin pasayishiga olib kelgan. Ko'pchilik mutaxassislar vujudga kelgan moliyaviy inqirozning haqiqiy sabablaridan biri rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiyotning haddan ziyod ortiqcha erkinlashtirish siyosati ekanligini, ya'ni «o'z-o'zini boshqaruvchi bozor» g'oyasini ilgari surish orqali davlatning milliy iqtisodiyotga va xususan moliyaviy bozorlarga aralashuvining cheklanganligi bilan ham izohlaydilar. Jahon moliyaviy inqirozining yuzaga kelishining asosiy sabablaridan biri – moliyaviy resurslar bilan real ishlab chiqarish hajmi o'rtasidagi mutanosiblikning keskin buzilishi hisoblanishini qayd qilish lozim. Ma'lumotlarga ko'ra, AQShda muomaladagi pul massasi (naqd, kredit pullar va turli to'lov vositalarining tovar va xizmatlar ishlab chiqarish real hajmidan deyarli 10 baravar, agar pulning aylanish tezligi ham hisobga olinsa, uning miqdori pulga bo'lgan talabdan bir necha o'n baravar ko'payib ketganligini anglatadi. Shu bilan bir qatorda, asosan etakchi rivojlangan mamlakatlarda kuzatilgan quyidagi salbiy holatlar

ham moliyaviy inqirozning vujudga kelishining asosiy sabablaridan hisoblanadi: noratsional pul-kredit siyosati hamda qayta moliyalash stavkasining surunkali ravishda past darajada ushlab turilishi natijasida qarzga yashashning odatga va kundalik holatga aylanishi;

moliyaviy institutlarning majburiyatlari bilan ustav mablag'lari o'rtasidagi mutanosiblikning keskin buzilishi;

qimmatli qog'ozlar bo'yicha reyting tashkilotlari tomonidan soxta xulosalar berilishi;

moliyaviy audit va professional etika tamoyillarining buzilishi va soxta audit xulosalari taqdim etilishi;

moliyaviy rag'batlantirish uslubi sifat ko'rsatkichlariga emas, balki miqdoriy ko'rsatkichlarga asoslanganligi;

yuqori riskli va murakkab hosilaviy qimmatli qog'ozlarning vujudga kelishi va hokazo.

Keyingi yillarda rivojlanayotgan mamlakatlar tashqi savdo balansida ijobiy qoldiq o'sayotgan sharoitda ayrim rivojlangan mamlakatlarda surunkali byudjet taqchilligi va salbiy tashqi savdo saldosingiz kuzatilayotganligi jahon moliyaviy inqirozining vujudga kelishining asosiy omillaridan biri hisoblangan. Rivojlangan mamlakatlar ayniqsa, AQSh davlat tashqi qarzi miqdorining o'sib borganligi va uning YaIMga nisbatan salmog'i ortganligi inqiroz kuchayishining asosiy omillaridan biri bo'lgan Inqiroz boshlangan davrda AQSh va ayrim Mustaqil hamdo'stlik davlatlari tashqi qarzlarining yalpi ichki mahsulotlariga nisbatan salmog'i ortib borgan. Xususan, 2008 yilda AQSh tashqi qarzlarining yalpi ichki mahsulotga nisbatan salmog'i qariyb 90% ni tashkil qilgan. Bu ko'rsatkich Rossiyada 37% ni, Qozog'istonda 102% ni, Ukrainada 64% ni va Qirg'izistonda 81% ni tashkil etgan. 2008 yilda jahon miqyosida bevosita xorijiy investitsiyalar oqimining 20% gacha pasayishi jahon yalpi ichki mahsulotining sezilarli kamayishi hamda xalqaro savdo hajmining pasayishi kuzatilgan. Bu dunyoning rivojlangan mamlakatlarida ishsizlik darajasining ortishi bilan birga borgan.

Xalqaro ekspertlarning qayd qilishlaricha, AQSh ipoteka bozorlarida boshlangan inqirozning avj olib, uning jahon moliyaviy va keyin iqtisodiy inqiroziga aylanib borishining sabablardan biri bu AQShning jahon yalpi ichki mahsulotining asosiy iste'mol qiluvchisi hisoblanganidir. AQShning jahon yalpi ichki mahsulotini ishlab chiqishdagi hissasi 20% ni, uning iste'moldagi ulushi qariyb 40% ni tashkil qilgan. AQSh Federal zaxira tizimi tomonidan olib borilgan noratsional pul-kredit siyosati hamda qayta moliyalashtirish stavkasining surunkali ravishda past darajada ushlab turilishi natijasida banklar tomonidan kredit berish ko'lami keskin o'sgan. Natijada bozorda ko'chmas mulklarga talab ortgan va uy-joy narxlarining qisqa muddat ichida keskin o'sishi kuzatilgan. Milliy bozorlarning globallashuvi, kapitallar xalqaro harakatining erkinlashtirilishi natijasida AQShda vujudga kelgan inqiroz jahonning asosiy moliyaviy markazlari hisoblangan yirik fond bozorlarini o'z ichiga oluvchi mamla-katlar iqtisodiyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatgan. Natijada, rivojlangan mamlakatlar YaIMning o'sish sur'atlari bu davrda sezilarli darajada pasayib ketgan. Jahon moliyaviy inqirozi MDH mamlakatlarini ham chetda qoldirmadi. Inqiroz Rossiya, Ukraina va Qozog'iston iqtisodiyotida o'zining jiddiy salbiy oqibatlarini namoyon qildi. Rossiyada asosan iqtisodiyotning real sektorida faoliyat yurituvchi etakchi kompaniyalar aksiyalarining narxlari keskin tushib ketdi. Bu holat birinchi navbatda jahon energetika resurslari bozoridagi nobarqaror konyunkturaning vujudga kelishi natijasida sodir bo'ldi. Jahon moliyaviy inqirozining o'ziga xos xususiyati – bu uning iqtisodiyot moliyaviy sektoridan boshlanib, real sektoriga o'tganligidir. AQSh va Evropa Ittifoqini inqirozdan qutqarish uchun yirik tijorat banklarining aksiyalarini sotib olib, ularni byudjet mablag'lari hisobiga likvidli aktivlar bilan ta'minlay boshladi yoki tijorat banklari kreditlari uchun davlat kafolatlari tizimidan foydalanish joriy qilinadi. Masalan, AQShda Federal zaxira tizimi qimmatli qog'ozlarni sotib olish orqali xususiy sektorni to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirgan bo'lsa, Buyuk Britaniya hukumati banklar va moliyaviy muassasalar aksiyalariga 37 mlrd. funt sterling mablag'larini investitsiya qilgan. Germaniya hukumati esa, bank tizimini qo'llab-quvvatlash uchun investitsiya va

kreditlar shaklida 500 mlrd. evro ajratgan. Bu davrda Evropaning ko'pchilik yirik banklari milliylashtirildi, ya'ni davlat tomonidan sotib olindi[4]. Inqiroz oqibatlarini yumshatish uchun iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish usullaridan keng foydalanish yo'lga quyilgan. Dunyoning ko'pchilik rivojlangan mamlakatlari inqirozni bartaraf qilish uchun yirik miqdorda moliyaviy resurslar ajrata boshladi. Jumladan, AQSh hukumati sarflagan mablag'larining hajmi 3539 mlrd. dollar bo'lib, bu mamlakat yalpi ichki mahsulotining 25% ni tashkil etadi. O'zbekiston ham xalqaro hamjamiyatning va global moliyaviy-iqtisodiy bozorning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanishi sababli inqiroz oqibatlarining ma'lum darajada iqtisodiyotimizga o'z ta'sirini ko'rsatishi muqarrar bo'lgan.

Xulosa

Moliyaviy inqiroz albatta salbiy jumla hisoblanib moliyaviy inqirozni butunlay bartaraf etishning imkoni yo'q deb o'ylayman biroq iloji boricha moliyaviy inqirozga qarshi choralar qo'llab boorish kerak, yuzaga keladigan yoki kelishi mumkin bo'lgan xavf-xatarlarni oldini olish, oldindan ko'ra olish maqsadga muvofiq bo'lardi. Jahon moliyaviy inqirozi butun dunyo mamlakatlariga ta'sir qiladi degan xulosaga kelgan holda bizning yurtimizda ham ishsizlik, bankrotlik, depressiya, turmush darajasining keskin pasayishi kabi salbiy oqibatlar vujudga kela boshlashi mumkin va iqtisodiy vaziyatga jiddiy o'zgarishlar keltirishi va uning uzoq davom etishi aholida vaxima va psixologik omillarni keltirib chiqarib aholi o'rtasida tartibsizliklar keltirib chiqaradi deb o'ylayman.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Jahon moliyaviy inqirozi iqtisodiy konferensiyasi.
2. Jo'rayev.T.T. Iqtisodiyot nazariyasi (o'zbekcha). Toshkent: Fan va Texnologiyalar, 2018-yil — 352-357 bet.
3. Brian Duignan „financial crisis of 2007–08“ (inglizcha). britannica.com. Qaraldi: 7-aprel 2023-yil.
4. Karimov, Islom. JAHON MOLIYAVIY-IQTISODIY INQIROZI, O‘ZBEKISTON SHAROITIDA UNI BARTARAF ETISHNING YO‘LLARI VA CHORALARI, O'zbekiston, Toshkent: O'zbekiston, 2009.
5. Wenjie Chen, Mico Mrkaic, and Malhar Nabar (mart 2019–yil). „The Global Economic Recovery 10 Years After the 2008 Financial Crisis“. IMF Working Paper. № WP/19/83. 15-bet. Qaraldi: 7–aprel 2023–yil.